

الله أكبر

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

پایان نامه تحصیلی

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم ارتباطات اجتماعی

چگونگی بازنمایی آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در مستندهای اجتماعی

پس از انقلاب اسلامی ایران

استاد راهنما: دکتر علیرضا حسینی پاکدهی

استاد مشاور: دکتر محمد مهدی زاده

استاد داور: دکتر علی اصغر کیا

دانشجو: سعیده رضوانی

سال تحصیلی: ۱۳۹۰ - ۱۳۸۹

تقدیم به همسر مهربانم

که مسیح وار با صبرش در تمامی لحظات رفیق راهم بود.

و خانواده عزیزم

که در سایه همیاری و همدلی آنها به این درجه نائل شدم.

و استادان بزرگوارم

که با راهنمایی های خود سختی های راه را بر من هموار کردند.

و تمام کودکان و نوجوانان ایران زمین

که این پایان نامه با امید برداشتن گامی هر چند کوچک برای رفع مشکلات آنها نگاشته شده است.

و تقدیم به تمام کسانی که دغدغه آسیب های اجتماعی کودکان و نوجوانان این مرز و بوم را دارند.

تشکر و سپاس فراوان از اساتید بزرگوار

جناب آقای دکتر علیرضا مسینی پاکدهی

که با صبر و نکته سنجی بی شمار راهنمایی این اثر را بر عهده گرفتند و سختی-
های پایان نامه را بر من هموار کردند.

جناب آقای دکتر سید محمد مهدی زاده

که با مشاوره‌های خود مرا از نظرات ارزشمند خود بهره‌مند ساختند.

جناب آقای دکتر علی اصغر کیا داور ممتزم پایان نامه

که با دقت فراوان پایان نامه را مطالعه کرده و مرا در رفع کاستی‌های آن
یاری دادند.

و سپاس بی کران از آقایان محمدرضا مقدسیان، زاون قوکاسیان، پیروز کلانتری،
ممسن غلامزاده، محمد جعفری، صادق دقتی نجد و خانم‌ها رفشان بنی‌اعتماد و
محبوبه هنریان مستندسازان و کارگردانانی که بی منت فیلم‌هایشان را برای
انجام این پژوهش در اختیار اینجانب قرار دادند.

بدون شک انجام این پایان نامه کوشش پنهان افراد زیادی را طلبید که در اینجا
از تمامی آن‌ها قدردانی می‌گردد.

چکیده

در این پایان نامه مستندهای اجتماعی پس از انقلاب با اتخاذ رویکردی جامعه‌شناختی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. هدف از انجام این تحقیق فهمیدن سه مطلب است: اول شناخت این نکته است که مسائل و آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در مستندهای اجتماعی پس از انقلاب چگونه بازنمایی شده‌اند، دوم اینکه آیا مضامین اصلی فیلم‌ها و نحوه بازنمایی آسیب‌های اجتماعی با جامعه زمان خود ارتباط دارند، به عبارت دیگر آیا مستندهای اجتماعی بازتاب زمان خود بوده‌اند یا خیر؟ و سوم اینکه مستندهای اجتماعی تولید شده توسط فیلمسازان چه نقش و کارکردی در جامعه دارند؟ چارچوب نظری تحقیق متأثر از تقسیم‌بندی جان هاگان در مورد مسائل اجتماعی بوده است، فیلم‌ها با سه رویکرد غالب در جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی یعنی رویکرد کارکردگرایی - ساختاری، تضاد و کنش متقابل نمادین مورد تحلیل قرار گرفته‌اند، از سوی دیگر ارتباط بین فیلم‌ها و جامعه با استفاده از رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر بررسی شده‌اند و در مورد کارکرد مستندها از طبقه‌بندی گارت جوت در مورد کارکردهای سینما بهره‌گرفته شده است. روش تحلیل فیلم‌ها از حیث درک معانی مستتر در آنها با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و از حیث امکان ارتباط دادن معانی با جامعه معاصرشان از طریق روش برون‌نگر بوده است.

در این پایان نامه ۱۰ مستند اجتماعی پس از انقلاب مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. نتایج تحقیق بدین گونه بود که مستندهای اجتماعی ساخته شده در سال‌های اولیه انقلاب به دلیل باز بودن فضای سیاسی و اجتماعی کشور با استفاده از رویکرد تضاد مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند، یعنی بیش از هر چیز تضاد طبقاتی موجود در جامعه به عنوان عامل پیدایش آسیب‌های اجتماعی مطرح می‌شود. با گذشت زمان یعنی در دهه هفتاد و هشتاد شاهد تغییر رویکرد مستندسازان هستیم و بیشتر شاهد رویکرد کارکردگرایی و در مواردی کنش متقابل نمادین در فیلم‌های مورد بررسی هستیم، یعنی مواردی همچون فقر مادی، عدم کنترل و نظارت خانواده‌ها، همنشینی با دوستان و غیره به عنوان عوامل مؤثر در پیدایش آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در فیلم‌ها مطرح می‌شود. از سوی دیگر با استفاده از کارکردهای مطرح شده از سوی گارت جوت با تحلیل فیلم‌ها این نتیجه حاصل شد که کارکرد اصلی مستندهای اجتماعی اطلاع‌رسانی و نشان دادن واقعیت است. در مجموع این تحقیق نشان داد که مستندهای اجتماعی بازتاب زمان خود هستند و با تغییر در شرایط اجتماعی شاهد تغییر در مضمون و محتوای مستندهای اجتماعی هستیم.

واژگان کلیدی: بازنمایی، مستند اجتماعی، آسیب‌های اجتماعی، رویکرد کارکردگرایی، تضاد، کنش متقابل نمادین، رویکرد بازتاب، کارکردهای رسانه.

فهرست عناوین

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۲-۱- طرح مسئله ۳
- ۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق ۷
- ۱-۳-۱- اهمیت نظری تحقیق ۷
- ۲-۳-۱- اهمیت عملی تحقیق ۹
- ۴-۱- اهداف تحقیق ۱۰
- ۱-۴-۱- اهداف کلی ۱۰
- ۲-۴-۱- اهداف جزئی ۱۱

فصل دوم: مباحث نظری تحقیق

- ۱-۲- بخش اول: ظهور سینمای مستند در جهان و ایران ۱۵
- ۱-۱-۲- پیدایش سینمای مستند در جهان ۱۵
- ۲-۱-۲- پیدایش سینمای مستند اجتماعی در جهان ۱۹
- ۳-۱-۲- پیدایش سینمای مستند در ایران ۲۲
- ۴-۱-۲- مستند اجتماعی قبل از انقلاب ۲۷
- ۵-۱-۲- مستند اجتماعی بعد از انقلاب ۲۹
- ۶-۱-۲- مستندهای اجتماعی با تأکید بر مسائل اجتماعی کودکان و نوجوانان ۳۴
- ۲-۲- بخش دوم: تعریف سینمای مستند و آسیب های اجتماعی ۳۸
- ۱-۲-۲- سینمای مستند ۳۸
- ۲-۲-۲- سینمای مستند اجتماعی ۴۱

- ۴۲.....۳-۲-۲ بازنمایی
- ۴۳.....۴-۲-۲ مسئله اجتماعی
- ۴۴.....۵-۲-۲ آسیب های اجتماعی
- ۴۵.....۷-۲-۲ تغییرات اجتماعی
- ۴۷.....۳-۲-۳ بخش سوم: دیدگاه ها و نظریه های مرتبط با موضوع تحقیق
- ۴۷.....۱-۳-۲ نظریه زیست شناختی
- ۴۹.....۲-۳-۲ نظریه روانشناختی
- ۴۹.....۳-۳-۲ نظریه های جامعه شناسی
- ۵۱.....۱-۳-۳-۲ دیدگاه کارکردگرایی ساختی
- ۵۲.....۱-۱-۳-۳-۲ نظریه آنومی (بی هنجاری)
- ۵۵.....۲-۱-۳-۳-۲ نظریه فشار ساختاری
- ۵۸.....۳-۱-۳-۳-۲ نظریه آنومی و ساختار خانواده
- ۵۹.....۴-۱-۳-۳-۲ نظریه متغیرهای الگویی تالکوت پارسونز
- ۶۱.....۵-۱-۳-۳-۲ نظریه کنترل و پیوند اجتماعی
- ۶۴.....۶-۱-۳-۳-۲ نظریه خرده فرهنگی کوهن
- ۶۵.....۷-۱-۳-۳-۲ نظریه بوم شناختی و بی سازمانی اجتماعی
- ۶۸.....۲-۳-۳-۲ دیدگاه تضاد
- ۶۹.....۱-۲-۳-۳-۲ نظریه مارکس و انگلس
- ۷۱.....۲-۲-۳-۳-۲ نظریه کنترل قدرت بونگر
- ۷۲.....۳-۳-۳-۲ دیدگاه کنش متقابل نمادین
- ۷۳.....۱-۳-۳-۳-۲ نظریه همنشینی افتراقی
- ۷۵.....۲-۳-۳-۳-۲ نظریه برجسب زنی
- ۷۶.....۴-۳-۲ رویکرد بازتاب در جامعه شناسی هنر
- ۷۹.....۵-۳-۲ نظریه جامعه شناسی سینمای جورج هواکو
- ۸۰.....۶-۳-۲ کارکردهای رسانه ها

- ۴-۲- بخش چهارم: پژوهش ها و تحقیقات پیشین ۸۵
- ۴-۲-۱- تحقیقات با موضوع مسائل اجتماعی و سینمای مستند ۸۵
- ۴-۲-۱-۱- مروری بر پژوهش های داخلی ۸۵
- ۴-۲-۲- تحقیقات با موضوع سایر انواع مستند ۹۰
- ۴-۲-۲-۱- مروری بر پژوهش های داخلی ۹۰
- ۴-۲-۲-۲- مروری بر پژوهش های خارجی ۹۳
- ۴-۲-۳- تحقیقات با موضوع سینما و تغییرات اجتماعی ۹۵
- ۴-۲-۳-۱- مروری بر پژوهش های داخلی ۹۵
- ۴-۲-۳-۲- مروری بر پژوهش های خارجی ۹۹
- ۴-۲-۴- تحقیقات با موضوع کارکردهای سینما ۱۰۱
- ۴-۲-۴-۱- مروری بر پژوهش های داخلی ۱۰۱
- ۴-۲-۵- بخش پنجم: چارچوب نظری پژوهش ۱۰۵
- سؤال های تحقیق ۱۱۰

فصل سوم: روش تحقیق

- ۳-۱- پژوهش کیفی ۱۱۳
- ۳-۲- تحلیل محتوا ۱۱۵
- ۳-۲-۱- تحلیل محتوای کیفی ۱۱۶
- ۳-۳- روش برون نگر ۱۱۷
- ۳-۴- جامعه آماری ۱۱۹
- ۳-۵- نمونه تحقیق ۱۱۹
- ۳-۷- مقوله بندی در تحلیل محتوای کیفی ۱۲۲
- ۳-۸- نحوه جمع آوری اطلاعات ۱۲۳
- ۳-۹- واحدهای تحقیق ۱۲۴
- ۳-۱۰- مقوله بندی و تعریف نظری و عملیاتی متغیرها و مفاهیم تحقیق ۱۲۵

- ۱۲۵.....۱-۱۰-۳-۱- مضمون و محتوای اصلی فیلم.....
- ۱۳۱.....۲-۱۰-۳-۲- رویکرد غالب فیلم مستند.....
- ۱۳۴.....۳-۱۰-۳-۳- نهاد اصلی پیدایش مسائل اجتماعی.....
- ۱۳۴.....۴-۱۰-۳-۴- نوع احساس کودکان و نوجوانان به والدین خود.....
- ۱۳۴.....۵-۱۰-۳-۵- سرپرست کودکان و نوجوانان.....
- ۱۳۴.....۶-۱۰-۳-۶- ارتباط متقابل جامعه و سینمایی که آن جامعه را به تصویر می کشد.....
- ۱۳۵.....۷-۱۰-۳-۷- کارکرد مستندهای اجتماعی.....

فصل چهارم: یافته های تحقیق

- ۱۳۸.....۱-۴-۱- مضمون و محتوای اصلی فیلم ها.....
- ۱۳۹.....۲-۴-۲- معرفی و تحلیل فیلم ها.....
- ۱۳۹.....۱-۲-۴-۱- کودک و استشار (۱۳۶۱-۱۳۵۸).....
- ۱۴۵.....۲-۲-۴-۲- کوره پزخانه (۱۳۵۹).....
- ۱۵۲.....۳-۲-۴-۳- زیر پوست شهر (۱۳۷۵).....
- ۱۵۸.....۴-۲-۴-۴- بازی با زندگی (۱۳۷۹).....
- ۱۶۳.....۵-۲-۴-۵- دوزخ اما سرد (۱۳۷۹).....
- ۱۶۹.....۶-۲-۴-۶- بچه های خیابان (۱۳۷۹).....
- ۱۷۴.....۷-۲-۴-۷- صورتهای رنگ پریده (۱۳۸۵).....
- ۱۷۸.....۸-۲-۴-۸- روزهای بی تقویم (۱۳۸۵).....
- ۱۸۴.....۹-۲-۴-۹- بچه های اعماق (۱۳۸۴).....
- ۱۸۹.....۱۰-۲-۴-۱۰- آخرین روزهای زمستان (۱۳۹۰).....
- ۱۹۵.....۳-۴-۳- چگونگی بازنمایی آسیب های اجتماعی در فیلم های مورد بررسی.....
- ۲۱۳.....۴-۴-۴- مضمون و محتوای اصلی فیلم ها.....

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

- ۲۲۱.....۵-۴-۵- پاسخ به سؤالات تحقیق.....

- ۲۲۱..... ۴-۵-۱- سؤال اول
- ۲۲۵..... ۴-۵-۲- سؤال دوم
- ۲۲۹..... ۴-۵-۳- سؤال سوم
- ۲۳۲..... ۴-۵-۴- سؤال چهارم
- ۲۳۵..... ۵-۱- جمع بندی یافته های تحقیق
- ۲۴۱..... ۵-۲- پیشنهادهای پژوهشی و کاربردی
- ۲۴۳..... ۵-۳- محدودیت های تحقیق

فهرست منابع و مآخذ تحقیق

۱- فهرست منابع فارسی

- ۲۴۵..... ۱-۱- کتاب ها
- ۲۴۹..... ۱-۲- مقاله ها
- ۲۵۲..... ۱-۳- پایان نامه ها
- ۲۵۴..... ۱-۴- اینترنت

۲- فهرست منابع انگلیسی

- ۲۵۴..... ۲-۱- کتاب ها
- ۲۵۵..... ۲-۲- مقالات

پیوست

- ۲۵۷..... لیست تمام مستندهای اجتماعی تولید شده پس از انقلاب اسلامی ایران

فهرست شکل‌ها

- شکل ۴-۱: عوامل مؤثر بر پیدایش کودکان کار در مستند کودک و استعمار ۱۴۴
- شکل ۴-۲: عوامل مؤثر بر پیدایش کودکان کار در مستند کوره‌پزخانه ۱۱۵
- شکل ۴-۳: عوامل مؤثر بر گرایش نوجوانان به اعتیاد در مستند زیر پوست شهر ۱۵۷
- شکل ۴-۴: عوامل مؤثر بر فرار دختران از خانه در مستند بازی با زندگی ۱۶۲
- شکل ۴-۵: عوامل مؤثر بر بزهکاری کودکان و نوجوانان در مستند دوزخ، اما سرد ۱۶۸
- شکل ۴-۶: عوامل مؤثر در خیابانی شدن کودکان و نوجوانان در مستند بچه‌های خیابان ۱۷۳
- شکل ۴-۷: عوامل مؤثر بر آزار کودکان و نوجوانان در مستند صورتهای رنگ پریده ۱۷۷
- شکل ۴-۸: عوامل مؤثر بر بزهکاری نوجوانان در مستند روزهای بی تقویم ۱۸۳
- شکل ۴-۹: عوامل مؤثر بر پیدایش کودکان کار و خیابان در مستند بچه‌های اعماق ۱۸۸
- شکل ۴-۱۰: عوامل مؤثر در بروز بزهکاری نوجوانان در مستند آخرین روزهای زمستان ۱۹۴

فهرست جداول

- جدول ۱-۲: گونه‌شناسی مرتن از واکنش‌های مردم در برابر فشارهای ساختاری..... ۵۸
- جدول ۱-۴: مضمون و محتوای اصلی فیلم‌ها..... ۱۳۸
- جدول ۲-۴: مستندهای اجتماعی درباره آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۹..... ۲۱۳
- جدول ۳-۴: توزیع فراوانی مستندهای اجتماعی درباره آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۹..... ۲۱۳
- جدول ۴-۴: مستندهای اجتماعی درباره آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۹..... ۲۱۴
- جدول ۵-۴: توزیع فراوانی مستندهای اجتماعی درباره آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۹..... ۲۱۵
- جدول ۶-۴: مستندهای اجتماعی درباره آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰..... ۲۱۵
- جدول ۷-۴: توزیع فراوانی مستندهای اجتماعی درباره آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰..... ۲۱۶
- جدول ۸-۴: چگونگی بازنمایی آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در مستندهای اجتماعی پس از انقلاب..... ۲۲۱
- جدول ۹-۴: نقش نهادهای مؤثر در پیدایش آسیب‌های اجتماعی..... ۲۲۶

فصل ۱

کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه

هنرهای جدید که محصول پیشرفت‌های قرون اخیر محسوب می‌شوند، زبان متفاوتی را در بیان معانی در پیش گرفته‌اند. سینما نیز به عنوان یکی از هنرهای جدید با استفاده از عناصر زیباشناسانه چون صدا، تصویر و گفتار جلوه‌ای از واقعیت را به نمایش می‌گذارد که همین امر باعث تأثیر بر مخاطبان می‌شود. با توجه به اینکه سینما دنیای پیرامونش را برای مخاطبانش تعریف می‌کند، به طور مستقیم یا غیر مستقیم در عواطف و احساسات انسان‌ها تأثیر می‌گذارد و به دلیل ویژگی تصویری که دارد تماشاگر در حین تماشای فیلم با آنچه که به تصویر کشیده می‌شود همذات‌پنداری می‌کند و در نتیجه آنچه که می‌بیند باورکردنی جلوه می‌کند. «فیلم روش ادراک ما از جهان و تا حدودی چگونگی نقش ما در آن را تغییر می‌دهد. زبان رسانه‌ای چون سینما بسیار روشن‌تر از زبان نوشتاری و یا حتی زبان نقاشی است و ابهام کمتری دارد (هاشمی، ۱۳۷۸: ۲۳).

در واقع به دلیل ویژگی دیداری سینما که باعث می‌شود مخاطب اطلاعات بیشتری را در یک زمان بدست آورد این رسانه حائز اهمیت است. با توجه به اهمیت این رسانه و اینکه با مخاطبان میلیونی سروکار دارد سینما می‌تواند با چگونگی بازنمایی جهان خارج در مخاطبان خود تأثیر بسزایی داشته باشد. زیرا این رسانه عرصه ساخت و بازنمایی است. ساخت و بازنمایی فرد، جامعه، نقش و غیره.

مطالعه سینما به عنوان یک عنصر فرهنگی، اجتماعی می‌تواند ما را به عمق لایه‌های حیات اجتماعی‌مان برساند. سینما بخشی از واقعیت جامعه معاصر را به تصویر می‌کشد و در این میان سینمای مستند همانطور که از نام آن برمی‌آید بیشتر با واقعیت سروکار دارد. رویکرد فیلم مستند از همان ابتدا به واقعیت بود و فیلم‌های مستند هر یک به طریقی واقعیت را تجزیه و قطعاتی از آن را انتخاب و ضبط می‌کردند. «ویژگی واقعی و عینی بودن موضوع در سینمای مستند قاطعیت و بی‌پیرایگی متقاعدکننده‌ای به آن می‌دهد که سینمای داستانی را از آن نصیبی نیست» (ارکیان، ۱۳۸۵: ۱۰۶). پس فیلم‌ها و برنامه‌های مستند به دلیل مشخصه عینیت و واقعیت آن می‌توانند واقعیت‌های موجود در جامعه را بیشتر به تصویر بکشند و مخاطب را با این واقعیت‌ها مواجه کنند. یکی از واقعیت‌های پیرامون جامعه ما آسیب‌ها و مسائل اجتماعی متعددی است که دنیای مدرن امروز آکنده

از انواع این آسیب‌های اجتماعی است. در این میان آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان به دلیل شرایط سنی این گروه از اهمیت بسیاری برخوردار است. چراکه «کودکان سرمایه‌های آینده هر جامعه‌ای هستند» (داورپناه و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۴۱). کودکان و نوجوانان از آسیب پذیرترین گروه‌های جامعه بوده و گذار تغییرات اجتماعی، زندگی آنها را بیش از همه دچار اختلال و نابسامانی می‌کند. رسانه‌های مختلف در بازنمایی و نمایش این آسیب‌ها نقش مهمی برعهده دارند و در این میان سینما و بویژه سینمای مستند به دلیل ویژگی ذاتی آن یعنی ارتباط با واقعیت نقش بیشتری در نمایش این آسیب‌های اجتماعی به عهده دارد.

۱-۲- طرح مسئله

سینما همواره به عنوان هنر نزد مردم شناخته شده است و حتی به آن لقب هنر هفتم داده‌اند، به این معنا که قابلیت‌ها و توانایی‌های هنرهای قبل از خود را پوشش داده است. اما نکته مهم درمورد سینما این است که سینما همان اندازه که هنر است، رسانه نیز هست و رسانه بودن آن به اندازه هنر بودن آن و یا حتی بیشتر مهم است (راودراد، ۱۳۷۸: ۱۰۸). بنابراین به علت ماهیت رسانه‌ای سینما همواره معناها و دلالت‌های متعددی در این رسانه جای داده شده است که دسترسی به این معناها ما را در شناخت جامعه معاصر نیز یاری می‌دهد.

سینما رسانه‌ای است که در آن واقعیت‌های یک جامعه اعم از فرهنگ، آداب و رسوم، مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و غیره به تصویر کشیده می‌شود. فیلم‌ها با ثبت دنیای قابل رؤیت سرخ-هایی برای درک جامعه معاصر خود به دست می‌دهند و آنچه که از طریق سینما منعکس می‌شود تبلور شرایط اجتماعی زمان خود است. فیلم نظامی است از معانی که هم واقعیت را بازنمایی می‌کند و هم حساسیت‌های خود را از واقعیت بیان و تولید می‌کند. بدین ترتیب جامعه پیرامون فیلمساز از طریق او واقعیات را در اثر هنری متجلی می‌کند.

فیلم واقعیت نیست اما در عین حال نمی‌تواند خود را به طور کامل از شرایط حقیقی رها کند، مثل آینه که آنچه در پیش رو دارد، با اینکه ممکن است تحریف یا محدود کند و در چارچوبی قرار دهد، سرانجام در خود منعکس می‌سازد (سورلن، ۱۳۷۹: ۲۷-۲۶). به عبارت دیگر فیلم‌های سینمایی

به نحوی واقعیت‌های اطراف خود را به تصویر می‌کشند و با توجه به اینکه به نوعی بازتابنده واقعیت هستند می‌توان گفت که می‌توانند روح هر دوره زمانی را بازتاب دهند.

در این میان سینمای مستند مستقیماً واقعیت را به تصویر می‌کشد و یکی از اهدافش بازتاب هنرمندانه واقعیت یا حقایق است (ارکیان، ۱۳۸۵: ۱۱۱) و یکی از مهمترین واقعیت‌هایی که جامعه مدرن امروز درگیر آن است مسائل و آسیب‌های اجتماعی است. آسیب‌های اجتماعی در دنیای امروز حجم وسیعی را به خود اختصاص داده است. «مسائل اجتماعی جامعه، پدیده‌هایی اجتماعی اعم از شرایط ساختاری و الگوهای کنشی هستند که در مسیر تحولات اجتماعی بر سر راه توسعه، یعنی بین وضعیت موجود و وضعیت مطلوب قرار می‌گیرند و مانع تحقق اهداف و تهدید کننده ارزش‌ها و کمال مطلوب‌ها می‌شوند. این مسائل اجتماعی به عنوان پدیده‌های نامطلوب اذهان نخبگان و افکار عمومی مردم را به خود مشغول می‌دارند، به طوری که نوعی وفاق و آمادگی جمعی برای مهار آنها پدید می‌آید و مقامات مسئول را به چاره جویی و رفع و یا پیشگیری از آنها وا می‌دارد (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۹).

آسیب‌های اجتماعی چراغ خطری است که نشان از نقایص یا کمبودهای جامعه دارد و معمولاً دارای علل و عوامل مختلف است. گسترش آسیب‌های اجتماعی از جمله مسائل اجتماعی عمده‌ای است که امروزه گریبان بسیاری از جوامع کنونی را، خصوصاً جوامع جهان سوم که در حال گذار از سنت به مدرنیته هستند گرفته است (محبوبی منش، ۱۳۸۵: ۱۱).

بخشی از آسیب‌های اجتماعی موجود در جامعه مربوط به کودکان و نوجوانان است. این گروه به دلیل ویژگی‌های خاص خود همچون فقدان توانایی و مهارت‌های اجتماعی لازم برای مواجهه صحیح با محیط اجتماعی و وابستگی به بزرگسالان و والدین و طی کردن مراحل رشد خود، بیشتر از سایر گروه‌ها در معرض آسیب‌پذیری شهری قرار دارند. سرنوشت آینده این گروه به نحوه عملکرد بزرگسالان و نهادهای اجتماعی مانند خانواده، مدرسه، نهادهای مذهبی، دولت و رسانه‌های جمعی و میزان توانایی این نهادها با ایجاد شایستگی‌ها و مهارت‌های اجتماعی لازم در آنها برای زندگی اجتماعی بهنجار بستگی دارد (حسینی، ۱۳۸۵: ۳).

پس یکی از نگرانی‌ها و دغدغه‌های جامعه کنونی مسائل و آسیب‌های اجتماعی مرتبط با کودکان و نوجوانان است که در کمین آن‌ها قرار دارد و این قشر از جامعه را تهدید می‌کند. در واقع افزایش آسیب‌های اجتماعی مرتبط با کودکان و نوجوانان در جامعه از سویی و افزایش نگرانی‌های عمومی درباره مسائل اجتماعی از سوی دیگر، یکی از بزرگترین مسائلی است که ذهن نهادهای خصوصی و عمومی، انواع رسانه‌ها و بسیاری از مردم را به خود مشغول کرده است. همچنین در هر دوره زمانی مسائل اجتماعی خاص آن دوره وجود دارد، «برخی شرایط که ما آن‌ها را مسائل اجتماعی می‌نامیم در زمان‌های پیش چنین تلقی نمی‌شدند. برخی موارد که اجداد ما آن‌ها را مسئله اجتماعی می‌خواندند بی هیچ پرسشی پذیرفته شده‌اند. برخی شرایط را که در حال حاضر از آن‌ها چشم می‌پوشیم بی تردید در آینده مسئله اجتماعی محسوب خواهند شد» (رایبگتن و واینبرگ، ۱۳۸۹: ۱۲).

شناخت این مسائل و پدیده‌های اجتماعی از طریق نهادهای مختلف اجتماعی امری ضروری است و رسانه‌ها به عنوان یک نهاد و سینما به عنوان یک رسانه نقش مهمی در شناساندن و بازتاب مسائل و آسیب‌های اجتماعی در جامعه دارند. در این میان سینمای مستند به عنوان رسانه‌ای که اهمیت محتوای واقعی آن بیش از سرگرم‌کنندگی آن است (دهقانپور، ۱۳۸۲: ۷)، نقش زیادی در نشان دادن و به تصویر کشیدن این آسیب‌ها دارد.

به عبارت دیگر سینمای مستند بویژه مستندهای اجتماعی نقش بسیار مهمی در معرفی و بیان مشکلات و پدیده‌های اجتماعی دارد. مستندهای اجتماعی از یکسو با پرداختن به موضوعات اجتماعی، آنها را به صورت واقعیات موجود در جامعه ثبت و ضبط می‌کند و از سوی دیگر با برجسته کردن مسائل، مشکلات و پدیده‌هایی که هر روز در اطرافمان رخ می‌دهد و شاید توجهی هم به آنها نمی‌کنیم با کشف و آشکار کردن این پدیده‌ها توجه عموم اعم از مسئولین و بینندگان را به آنها جلب می‌کند و از این طریق اطلاعات ارزشمندی را در اختیار افراد قرار می‌دهد و در قالب مستند به نمایش و بازتاب پدیده‌های اجتماعی می‌پردازد. در نتیجه می‌توان گفت سینمای مستند صرفاً امری هنری بی ارتباط با جامعه و سیر تاریخی تحولات آن نیست، بلکه رسانه‌ای است که با جامعه و تاریخ ایران درآمیخته و نشانگر آن است. در واقع در جهان مدرن سینما به عنوان یکی از مهم‌ترین وسایل ارتباطی مطرح است که تأثیرات مهمی بر مخاطبان و سایر ابعاد جامعه برجای می‌گذارد.

از آنجا که فیلم‌های سینمایی در هر جامعه‌ای از واقعیت‌های اجتماعی همان جامعه نشأت می‌گیرد، بر اساس دیدگاه جاروی برای نفوذ به لایه‌های درونی یک جامعه به غیر از تحقیقات میدانی، هیچ چیز به اندازه مطالعه و تحلیل فیلم‌هایی که در همان جامعه تولید می‌شود، ارزشمند نیست (Jarvie, ۱۹۹۸: ۵۸). در نتیجه برای شناخت این آسیب‌ها می‌توان به سراغ سینمای مستند به دلیل خاص بودن این رسانه رفت. چرا که آثار مستند یکی از مهم‌ترین نظام‌های زبانی است که ما از طریق آن به واقعیت‌های جامعه نزدیک می‌شویم و آن‌ها را فهم می‌کنیم، لذا بررسی چگونگی بازنمایی مسائل اجتماعی در این نوع سینما اهمیت زیادی دارد.

مسئله اصلی تحقیق حاضر این است که آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در مستندهای اجتماعی پس از انقلاب چگونه به تصویر کشیده شده‌اند؟ در واقع این تحقیق به دنبال پاسخ به این سؤال است که در هر دوره زمانی ۱۳۶۹-۱۳۵۸، ۱۳۷۹-۱۳۷۰ و ۱۳۹۰-۱۳۸۰ کدام یک از آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان و چگونه به تصویر کشیده شده‌اند تا دریاپیم تا چه حد آسیب‌های اجتماعی به تصویر کشیده شده در مستندهای اجتماعی بازتاب جامعه زمان خود بوده است؟ لذا در این پایان‌نامه مستندهای اجتماعی تولید شده درباره کودکان و نوجوانان به عنوان واسطه شناخت و میانجی فهم جامعه و زندگی مردم مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

تلاش این پایان‌نامه در نظر گرفتن آثار سینمای مستند در یک دوره زمانی خاص (پس از انقلاب) و عطف توجه خاص به موضوع آسیب‌های اجتماعی در سینمای مستند است. لذا در این بررسی به چگونگی بازنمایی آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در سینمای مستند می‌پردازیم، چراکه بازنمایی این آسیب‌ها به مدد سینما می‌تواند یکی از راه‌های فهم این آسیب‌ها در جامعه معاصر ما باشد. از سوی دیگر این تحقیق به دنبال این است که تغییر و تحول آسیب‌های اجتماعی مطرح شده در مستندهای اجتماعی و چگونگی بازنمایی این آسیب‌ها در هر دوره زمانی را با تغییرات موجود در جامعه مقایسه و بررسی کند.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

۱-۳-۱- اهمیت نظری تحقیق

اولین ضرورت تحقیق حاضر به مطالعه سینما برمی‌گردد. سینما همانند مطبوعات، رادیو، تلویزیون و سایر وسایل ارتباط جمعی رسانه‌ای است جمعی که در آن پیام‌های یکسانی به تعداد زیادی از افراد ارسال می‌شود. در کشور ما هنوز محور پژوهش‌های ارتباطی عمدتاً به مطالعه و تحلیل محتوای روزنامه‌ها و مجلات معطوف شده است و اگر گامی از این فراتر رود؛ رادیو، تلویزیون و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی را دربرمی‌گیرد. یکی از نکات مهم در باب سینما و فیلم این است که سینما بویژه سینمای مستند به عنوان یکی از وسایل ارتباط جمعی همواره مورد غفلت قرار گرفته است و این خود بر لزوم توجه به این عرصه تأکید دارد. بنابراین جایگاه رسانه‌ای مانند سینما در پژوهش‌های ارتباطی خالی است و در نتیجه یکی از ضرورت‌های این تحقیق به مطالعه سینما به عنوان یک وسیله ارتباط جمعی برمی‌گردد.

همانطور که مطرح شد سینمای مستند عرصه نشان دادن واقعیت‌های پیرامون ماست و موضوعات مهمی از این طریق به مردم نشان داده می‌شود که یکی از آن‌ها آسیب‌ها و مسائل اجتماعی است، در واقع یکی از ابعاد این تحقیق که حاوی اهمیت بسیار است ارتباط دادن آسیب‌های اجتماعی با سینماست، تاکنون اکثر مطالعات انجام شده در مورد آسیب‌های اجتماعی خلاصه شده است به مطالعه بزهکاران یا معتادان و یا افرادی که به نوعی با این آسیب‌ها درگیرند و کمتر این آسیب‌ها در رسانه‌های مختلف مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

از سوی دیگر آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در هیچ یک از پژوهش‌های مربوط به رسانه‌ها مورد توجه واقع نشده است. در واقع متأسفانه در پژوهش‌های مرتبط با رسانه کودکان و نوجوانان و مشکلات مرتبط با آن‌ها بسیار کم از سوی پژوهشگران ارتباطی مورد توجه قرار گرفته‌اند، از این رو مطالعه بر روی آسیب‌ها و مسائل اجتماعی در مستندهای اجتماعی این گروه سنی از اهمیت بسزایی برخوردار است، مسئله‌ای که در کمتر پژوهشی به آن توجه شده است.

ضرورت دیگر پایان نامه حاضر این است که سینما عمدتاً از دیدگاه هنری و زیباشناختی مورد مطالعه قرار گرفته است و همواره به تحلیل ابعاد زیبایی شناختی متن پرداخته شده است، در نتیجه دلالت‌های مربوط به ابعاد فکری، فرهنگی و اجتماعی متن را نادیده گرفته و توجهی به بافت یا زمینه ایجاد کننده و دلالت کننده این متون نداشته‌اند. اما واقعیت این است که سینما به همان اندازه که هنر است، رسانه نیز هست و رسانه بودن آن به اندازه هنر بودن آن مهم است، اهمیت این پایان نامه از این جهت است که به سینما به عنوان رسانه‌ای که وقایع پیرامون خود را بازتاب می‌دهد، نگاه می‌کند. در واقع همانطور که دوروکس می‌گوید درک اینکه ما چرا و چگونه باید محتوای رسانه‌ها را تحلیل کنیم به چند دلیل عمده اهمیت دارد، نخست آنکه محتوای رسانه‌ها منبع قدرتمند معنا درباره جهان اجتماعی است، دوم آنکه اگرچه محتوای رسانه‌ها با واقعیت‌های اجتماعی برابر شمرده نمی‌شوند، اما ضرورت دارد که ما به بررسی این نکته بپردازیم که محتوای رسانه‌ها چگونه واقعیات درگیر در روابط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را بازنمایی می‌کنند؟ (دوروکس، ۱۳۸۷: ۱۲۸)

کشور ما با گذشت ۳۳ سال از وقوع انقلاب مسائل و آسیب‌های اجتماعی متعددی را پشت سر گذاشته است که رسانه‌های متعددی هم به بازنمایی این آسیب‌ها پرداخته‌اند، در این میان سینما و بویژه سینمای مستند نیز سعی کرده است در هر دوره زمانی بخشی از این آسیب‌های موجود در جامعه را به تصویر بکشد، لذا اینکه در هر دوره زمانی با توجه به تغییرات صورت گرفته در جامعه کدام یک از آسیب‌های اجتماعی مرتبط با کودکان و نوجوانان به تصویر کشیده شده‌اند، یکی دیگر از ضرورت‌های تحقیق حاضر به شمار می‌رود.

به طور کلی می‌توان گفت که از زمان پیدایش و رواج سینما بررسی چگونگی بازنمایی مسائل مختلف مانند مسائل زنان، انواع قومیت‌ها و نژادها یکی از مهمترین دغدغه‌های محققان و کارشناسان علوم ارتباطات بوده است و در این میان تحقیقات متعددی صورت گرفته است. متأسفانه کودکان و بویژه آسیب‌ها و مسائل اجتماعی این قشر در پژوهش‌های انجام شده درباره رسانه‌های مختلف و بویژه سینما مورد غفلت قرار گرفته است، این تحقیق برای اولین بار از سویی آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان و چگونگی بازنمایی این آسیب‌ها در سینمای مستند را مورد بررسی قرار می‌دهد